

Грок і Ламчинський просто із сходів першого поверху, без жодного попередження стуком, пхнули незамокнені, облізли від часу двері і ввалилися до кімнати. Темно і запах, ніби в чоботі, який саме скинуто з ноги; але розгойдане хропіння, що неслося з густої темряви, кричало голосно, що тут живуть.

Грок лапнув рукою коло одвірка, кліпснув закруткою, і простір усміхнувся блискавично жарівкою, що висіла під стелею. "Хропе бестія", – промовив голос.

...На розложистому ліжку, майже поперек, у білих, брудних бебехах, хропів на цілу губу Кравченко. Рот нагадував дупло, в якому гніздяться весною птахи, а щирий храп – чвірку борзих огирів у шаленім гальопі. В кімнаті непорядок. На плиті спиртівка, брудний кухіль з недопитою рідиною, мабуть, какао; при тому валялося кілька лушпайок бананів та недогризений кусник святочної бабки. На низькій шафці краєчком з-під облізлої кепі виглядала пара книжок. Він колись читав, пару років тому, захоплювався; дійшов навіть був в одній до тридцять шостої сторінки та й застряг. Від того часу кинув. "Гей ти, румпель! Чи встанеш ти сьогодні?" – ревно над сонним Грок і любовно стусонув його під ліву лопатку.

Храп урвався на півтоні, ніби утятий раптом гострим мечем. Сонний тріпнувся, блимнув очима і схопився на босі ноги. Здоровенна, суха, як терлиця, постать, гострий, довгий ніс, довжелезні з шорсткими долонями руки, глибоко запалі, як свіжа могила навесні, очі, розпатлана чуприна – все кричало, що власник їх був утомлений і перепрацьований літами, від чого й мав оцей хортячий вигляд. – Агуджа! Га!... Зая!... і, безперечно, хорт пустився б навприсядки сховзати по скибах безгранично-широкого поля.

Він позіхнув розмашисто, широко, мало рота не роздер, шкребнув сердито по черепі в чуприні та почав натягати панчохи... Штани повісив просто так, на пустоті, бо живота нема. Хребет на спині випинався

гребінчастим луком, ніби зубчата шестерня, та гострі клуби випирали кишені... На них то й загачилися штани.

– Проспиш Сильвестра, – шкірив зуби Грок. – Горло хрипить, а зжер би крокодила.

Кравченко скривився, махнув долонею, щиро лайнувся і післав в куточні порохи сердитий сплювок.

– Нічну шихту маю, – зачав він, схиляючися і ллючи з погнутого дзбанка в мидницю воду. – Тут не Сильвестри, брат! – руки його шелестіли, ніби суха недублена шкіра. Він тер байдуже випнуті вилиці, запалі очі, хлюпнув пару пригорщень води в чуприну і намилив її звичайним милом густо-густо. Усе робив помалу, байдуже, автоматично. Товариші тим часом розмовляли, сміялися, не знати з чого: "Це ж Новий рік! Сильвестер!" Сильвестер гуляє і котиться, мов повинь рве й тащить у царство забуття робочий люд. А там його! Ха, ха!... В шинку, о Господи! Там трясє ними чортяка, зібравши в купу дрантя всього світу.

Умившись, почав жувати. Він краяв на скибки зачерствілого лобка і злегка штукатурих їх американським смальцем. Скибки переминались в щелепах і зникали. Все обіцяв в душі залити щиро пивом, там, унизу...

Двадцять хвилин пізніше товариші з гармидером спускалися риплячими східцями з розломаними поручнями на двір.

Він – вузький, брудний, неосвітлений, з рядком хлівців на вугілля. Напроти, тут у куті, блищить навіть з потилиці шинок. Вікниська так і зяють. А холод колосить, мов колоски ячменю за плечима. Скорш туди!

Влізли задніми дверима. Назустріч їм сипнули п'яťох бідних чортів, які тріпали рвучко рука в руку й поволокли у простір, заставлений столами, кріслами й істотами обох полів. Під стелею хмара диму й смороду, на тисячу способів перемішувана скрипучою джезбенд-

орхестрою кацапських балалайочників. У роті терпкий смак тютюну, по жилах з булькотом переливається трунок, серце тисне і чмихає, як паротяг, якого замість вугілля напхано мокрими дровами. А очі блищать, мов той фосфор.

Уздівши Кравченка, орхестра гримнула гопака, а пара тузинів голів повитягала шиї. Але Кравченко не розкотився як часом. Підійшов із Гроком наперед, перехилив у горлянку одну по другій п'ять зелених чарок, що блищали привабливо, мов благородні камені на дзеркальнім прилавку, а потім труснув чуприною. Це значило, що у кров його влилося щось... Він веселішав. Сонливі очі загоралися, ніби зірниця перед сходом сонця; тіло оживало, мов зів'яла рожа, орошена зненацька. Ех, екзотична орхестра тне!... Хоча у ній одиноднісінький "з Расеї" умів, встаючи на ввесь свій куций зріст співати "Ямщика", баранячо виводячи:

...Ямщик унила напева-а-а-я

Качает буйнай ґалавой...

А сам з Одеси був, семіт. Решта тутешні, косоворотки надягнули. Ніхто не розумів тих співів, і неважно. Головне – джезбенд, екзотика, схід. Гуляй, душа! Зустріньмо гідно новий рік! Циганську шкварили, аж іскорки мигали... Та нагло урвали на найвищій ноті... неначе вибух, гук розлягся. Кравченко встав. Танець!... Поля!... І затремтів під розмальованою стелею в диму гопак розкішний, дикий, що дзеленчав стогучно, громотів, ніби шалена буря градом у бляшану стріху. Із блискавичною швидкістю розсунулись столи і заблищав запльований паркет, а в тісноті переверталися й бились кухлі, поливаючи пивом, ніби дешевим робітничим потом, долівку.

Бочиниться і дметься Кравченко, чекаючи, аж спалахне той динаміт, торкнувшись з електричним током. І раптом: раз! Пі-і-ішов!... І закресали дрібно закаблуки поміст, який скрипів і вгинався від буйних присюд.

Дай лиха закаблукам,

Дай лиха закаблам!...

– Дай, дай, дай! Греми! Ти ще живий! Шпурляй цибулястими жижками, звивайся прудко, звірем скачи, розсипся дрібним леготом, щоб потім знов збудить безодні океану – лютий бій!

І він звивається, викресує утіху з орди, яка застигла колом своїми прилизаними черепами з парканом довгих і ріжних зубів, що скаляться, ніби пекло регоче...

Уже залив танцюрі піт усі ямки на виду так, що чуприна згубила зовсім свій вигляд. Під шиєю біленький комір щезає, розкис крохмаль від поту. Ще присядка, метнувся круто – й досить! Знов біжить до столика. Знов вливає в себе палючу рідину і майже розпливається від гострої приємності. В нутрі перебігають й котяться кошлаті огники... На нього напірають. Його потріпують з усіх боків долоні, які він вириває сіпко, щоб уціліли при ключинах.

– Що, Грок, – тріснув його по плечі Кравченко, – чи не присісти б нам?

Обвели поглядом салю – голка не впаде. Голів... голів... Мішалися жарґони німецького й слав'янського світу. Дим хвилює, блищать жіночі плечі, і бюсти гойдаються на димових хмарах.

На!... Уздрів. Он, у кутку, під стінкою. Там покоївся над пивом кельнер.

– Ти, там, – моргнув на нього Грок, – не зробив би ти, румпель, нам місця?

– О, як же, охоче!...

Кельнер схопив свій недопитий кухіль з пивом і ввілляв у себе. Але... він... він не сам... Показував очима на свою товаришку. "К чорту", – махнув рукою Грок, кидаючи кельнерові промовистий погляд. І останній у ту саму мить шепнув на вушко стриженій голівці. Обоє встали і поплелись у простір. Скромні, відразу видно. Зате Грок із Кравченком розвалились, Ламчинський згубився в юрбі... Фертом підскочив кельнер, тріснув страшенно брудною серветкою.

– Ну, ясно-світлого, та поміцніше!...

– Прошу ласкаво!... – і знов тріпок серветкою. А Кравченко нахмурився. До нього тріпцяє вже одна поміж стільцями, ледве протискується. – Ну, – шепнув він Грокові, – почнуть воловодитись! Дама підійшовши – руки обом простягає.

– Місця тут нема, – промовив Кравченко правим кутом рота, поза люльковим цибухом.

– Ви б... краще спати б, – докинув таким самим тоном Грок.

– Анатеми прокляті, ви хочете піячити, а я що?...

– Та, ти? Ти баба, ясно!... Не носорожець!

Кравченкові слова в копиці диму плутались. Та дама образилася, спідничку підсмикнула, а зуби далі цокотіли у нафарбованих густенько берегах:

– Піду, та ти гляди!... Присунешся, небійсь!.. Ти!...

– О, чорта з два. Умру, а не піду до неї! – і стукнув об стіл кулаком.

Грок всміхнувся йому в вічі, бавився поглядом. На сусідньому столику ляпали карти. Для них і Сильвестер – це лише гра. А балалаєшники вилазили із шкіри, нарізуючи вже якесь терпке і безконечне танго. Столи сплелися у гуртки, а маса вся, ніби драглі, зліпившись в один шматок, так ледве-ледве коливалась, ніби засмоктана багном безодні. В диму хтось вистрілив із пугача. Між лампіонами шурнули конфеті, що плутались по розгорячених тілах і розкисали на спітнілих плечах.

– Ну що ж, – промовив Грок, – чого насупився? Що поробляє твій колега?

– От думаю про нього. Упокоївся. Здорово придушили його. Уяви собі, заліз між возики. От йолоп! Три роки ж ходить там. Він був унизу на Йоганці, чотириста шістдесят глибоко. Минулого року і я там був. В самому проході перед вітрокачкою.

– Значить, довоювавсь?...

– Мішок мішком і є. Баба зв'язала, це ясно. Задумався, а там, брат, одна мить, і скосить тебе. Вози, брат, що вганяють один за другим, їх треба розщіплювати, а не ловити ґав. Тримайся цупко; це тобі неначе стерно човна у бурю. Казав йому торік: осел, не зв'язуйся... Та й знайшов! Ти знав її? – він хотів сплюнути, та не було куди. Запив пивом.

– Та кикимора. Чукча. Сміття яке, їй-Богу, коліном ззаду і в воздух. А тут і виплодки пішли... Чи їм вони потрібні? Щонеділі лазить і, одним словом, усе тут тобі... Ет!...

Саля гойдається. Шкварчать люльки. В'ється таким тобі хвертом димок.

– Мене то і дивує, – продовжував Кравченко. – Ти не повірив, коли я натякнув, що Маньку кину... Кину, їй-Богу, кину. Вона, знаєш... Не лише шкура, ні... Зв'язало мене з нею усяке таке... Ну, знаєш... У тім ночліжнім

домі... Там, брат, і святий вовком загуде. Хоч би білизна; ну, колотив її спочатку сам, обридло. Та білизна до всіх чортів подібна стала. Усі прачки пізніше відмовились. Зустрів спідницю. Ну і... Але тепер геть! Погибнути як той через бабу? А хлоп з нього, як сам знаєш, на всі лопатки. Пиво глушив порядно... Він, знаєш...

Тут Кравченко шепнув мало не в ухо Грокові і засміявся. Обидва реготались...

– Їй-Богу, не брешу... Отакий стос маю... Самі вірші... І уяви які!... Ну, чорт, та за всю оту громаду паперу ніхто гроша не дасть... А писав. Або за оцю дрянть... Гляди!

Кравченко висмикнув із задньої кишені портфель.

Ні, ясно, він не зовсім того... йому щось бракувало, далєбі – тут двадцять штук кіноартисток, все фотографії... Ха, ха, ха! От рило! Усякі! Ондра, Юго й тому подібні... Ти лише, глянь – він тасував, ніби колоду карт. Він ніби зважував усе на широчезній своїй лапі.

Якась Ля Плянте, вся шовк, з нагими стегнами, такими, що лише...

Гойдалася під самим носом Грока, який окурював її копицею міцного диму із своєї люльки. До того криво всміхався і загребнув своїми киптями її...

– Ну, дійсно, ідіот був твій товариш. А звідки він?

– Полтавець. Та ти не знаєш. Розмазня така, галушка, як у нас кажуть. Та все ж таки земляк... один лиш примірник і був.

– Ще не досвідчений.

– Ні, бачив не одно. Пригадуєш ще його маску? Шрамів мав до біса. Уся пика розкоклошена була в капусту. Воші чрезвычайські, породисті годував, і сам не раз пригадував, як жував старі кальоші, щоб одурити шлунок. Ех, тут не те... Тут... та хіба тут розбереш? Чу-удак!... Кравченко голову відкинув, дим випустив і знов: – Він розумів і ні... Він ще перед тим днем... Ну, як мало його придушити... Іду я, знаєш, з ним надвечір... У мене шихта нічна на Юльці, знаєш?

– Ну?

–...Ну йду. Що, вип'ємо? – питаю. Та краще, каже, в кіно. Якого чорта? "Та йдім", – морочив. А там така нісенітниця, не хочеться, але врешті: "Ходім, кажу, чорт з тобою". Зайшли. Ну, ясно, як у кіні – бреньчить фортепіан, мигають тут і там, та все баби. Ну, отой дурень розлігся, як клочаний батіг... Коли вже вийшли вечором, зайшли до мене, збираюся на шихту... Він був смутний, а я все реготався...

Вхопив я його за комір, труснув.

– Ти що? – кажу... – Ти плачеш?

– Кинь, – заквилив і давай розводитись про своє село і все таке, ніби там то пуп землі для нього. Реве за пупом тим, вдарив себе кулачиськом у груди:

– Ну, ти, мудраль, кажи мені, – ревнув, – кажи!... Чи правда те? Все там, що грають? Правда? Чи дістануся я, каже... (ну тут я розреготався!). Чи дістануся коли на рідне кладовище? Так і ляпнув: кладовище! Тут мені душно, – репетує.

– То люки відчини, – сміюся. А він розійшовся ще більше, на мене з кулаками преться:

– Я, – каже, – під землею лажу, груди її верчу, рию її, як хробак точу, оця для мене дійсність, що? Ну, – каже, – говори! Ну, що? Там, – каже, – о-о-о, простору скільки! Дивись, дивись і не надившись, і овиди, каже, там розмірені не для тутешніх душ. Та я ж – як ті цербери, там наган носив, наказував... А тут? Що тут? Що?! Ну!... Чого мовчиш? Чого! Кажи, прокляття, а кажи!

Запінівся, пику роздуло всю, аж гидко...

– Та йди ти до чортової матері, – від серця геть сказав. – Чого вчепився?... Тут маєш, наволоч, ковбасу, а пиво то по-твоєму ніщо?... Чому не сидів дома? Чого в контрреволюцію поліз?... Ну, й заробив...

А він тут у плач. "Ну-ну, – кажу. – Вспокойся. Кров не на місці твоя..." Не слухає, руками повз себе розкидує, пінить:

– Чортяки!... К сволочі!... Коли ти що про контрреволюцію, так тут тобі каюк! І заявив... Так! Коли життя моє тріщить, тоді є й контрреволюція... Я ж жити хотів, ти знаєш це?... Жити! Я хотів лиш дома жити!... Я хотів... На нас же напирала всяка голота з Москви... Е-ет! Та ти не знаєш. – Стій, брат! Куди? "А на Україну... жевать хатім"... Ах, ви замурзані! Як большевичились, стіжки у нуль цінили, пускали з димом, робили "революцію", а тепер жувати? У нас же, знаєш, самих дітей макухами тоді годували, полову за петльоване лиш для годиться хоронили... От тут, клянусь тобі... Ти розумієш?... Хай ти й "невоєнноплений", у комуністах лічишся, та разом же ми дихали рідним повітрям і разом риємо отут ямки в землі, змочуємо засохлі її груди потом своїм. Та слово чести, там прийшли до нас...

До мене заглянув один, – пику – о-о-о, як розігнало! Розпухлі скісні очі, а в мене жінка не стара. Сіпнувся один до неї і шкірить, сволоч, жовті зубиська... Ну, що? Мовчиш? Що мені революція?! А жінка, а діти?... Боронити їх, чи для "революції" віддати? Тішся, мовляв, п'яна пико... На... Але зась!... Ревнув йому і тут же лусь у пику... Мов і не стояв. Уже

рачкуючи в коцюбни, випльовував з кров'ю кілька зубів та тут же кинувся: "Контр-ривалюція"! – верещить. Тьху! А я за гвинтовочку його, та і накритий його, як курку, мішечком. Стиснув, не жалувал. Плюнув герой, храпнув щось раз і облегчив цей світ. На... А вечором заніс в ополонку... Там і шубовснув... Якесь, кажуть, начальство був... Ну, а після... Не згадувати краще... Каже, дізналися, пішли нишпорити, а носи чутливі мають, а я в повстанці. Не хотілося під стінку, то аж сюди дістався. Хату Богові в хвалу з димом пустили, а жінку все одно, мабуть...

Тю на його!... Він вже й плакати перестав. Вже видно було жовч в очах, так і кипіла, та дурень він... "Гади, гади! Румсаки прокляті... Я тобі кажу", – гатив у стіл уже весь палаючий Кравченко. Йому там баба. Тьху! Гидота, дрібний рід... Греби отут глибини, копайся, чорте, як жертви так жертви!... То що ти з тими полінами... "Революція"...

– Та ну їх усіх діяволові у брюхо, – одгризнувся Грок... – Ви, йолопи, на Сході сто революцій зробите, пожиратимете всі вибльовки Європи, як ідею, а самих воші загризуть...

"Ша! Досить! Тут новий рік, Сильвестер. Ти не танцюєш? А ну закрутись з онтою! А цю непотріб подри", – тикнув він киптем (мав обтяті на правій руці пальці) – на фотографії.

Той уже шарпнув. Останні дивно-дурні спогади про друга земляка... А коли подер й зложив у попелничку решту, встав, труснув патлатою головою і підійшов до дівчини, що стояла поблизу:

– Підемо, що?

– Ну, – відповіла вона і зараз закрутилась у юрбі... Коли раптом чує Кравченко, що ухо його задзвеніло, мов металеве. В очах замиготіли золоті іскорки, в мізку ввесь намул сколочено, ледве на ногах устояв. Це що?

– Ти мою дівку нащо взяв?! – сіпається п'яний.

– А-а-а! Так! Прийми сатисфакцію! – Кравченко дусонув партнера так просто межі кляпи. Аж чвакнуло. Гість захитався в одну сторону.

– Ей, ти там, мацни його під ліве, не дай упасти, – хтось підхопив на боці, та так флегматично, що добре побажання зникло в загальному реготі.

Що? де? кого?... Збурилась юрба, пре грудьми просто до середини салі, здушивши танцюристів.

– Кравченкові ллють! – хтось прокричав. "Роздайсь, юрба!" – репетував хтось ззаду. Валючи вправо й ліво, розбив юрбу Грок і опинивсь у центрі. Його дебела постать з кошлатою гривною заметушилася, як фургало, і посипалися удари. Усією п'ятернею згрібнув потилицю напасника, що той аж квакнув. Один стусан – і той простягнувся. Обличчя залялося юхою, а з горла почулося якесь невиразне хропіння.

Юрба все налягала. Пробігла пристрасть, і блиснули очки, зачувши запах крові. Сторонники збитого тиснулися й собі до середини, де бушував уже Кравченко. Йому шуміло у голові, і він валив направо і наліво, кого попало. Юрба знов рухнула назад, заревла дико й валила столи та стільчики. Забрнчало скло, сипалися склянки. Хтось поважний тарабанив телефоном. Але поліцаї, сполошені галабурдою, вже бігли до середини. Блиснули ляком шоломи, замиготіли ґуми по плечах та по смокінґах святочних...

Свист різкий:

– Полі-і-і-ція... Геть з нею!... Хтось вискочив на крісло: "Товариші, – запінився, – товариші"!... "Кричав і ще щось, та хвиля нова набігла, грохнув ніби із скелі у прірву. Хотів ще щось говорити. Мав червоне

обличчя, залиту пивом маніжку, а краватка на стороні вже примостилаь, під ухом... для поетичності. Невдячна юрба... Кравченко чув, що його підхопили під руки і міцно пхнули в юрбу на бік, та тягли до виходу. "Ну, поліцаї," – думав, та, оглянувшись, бачив розчервонілі пики Ламчинського і ще одного.

– Втікай, коли ребра цілі маєш, – засичало під вухом. Пручався ще, пізнав, що тут ще має десь капелюх і плащ. І в голові гуло на всі боки, але не акордом, у розтріпану. Бійка розлилася на загальну. Коло дверей Кравченкові мигнула перед носом високо піднята недопита пляшка якогось лікеру, яка безвучно опустилася на чиюсь прилизану блискучу голову. Кравченко відхилився від відламків, які розлетілися навколо, а лікер полився по помості, перш скупавши голову, що похилилась до землі. Цілий гураган хлинув на нього. У коридорі, за дверима туалети, лежав непритомний поліцай. Шолом його геть відкотився, вид залитий юхою. Два робітники, ніби круки, довбали, смакуючи, його в боки носками своїх лякерів. Побачивши Кравченка й інших, знялися та зникли.

Пробігли темний двір і зникли у норі, яка вела на сходи. Аж у кімнаті опам'ятався і відсапнув Кравченко. Фу-у-у, ти!... Оце так, так! Це значить – свято. Все сталось, ніби спало з громом серед ясного неба. Він засвітив світло і глянув у дзеркалі. На чолі ґуля вже синіла, поспішала дозріти..., а вуха ніби на дріжджах нагнало, свербіло. Та в ту саму мить надворі збився знову галас: "Лови, лови! Сади його! Бий!" Чути було, як хтось по сходах тупотів, сопів. Кравченко згасив світло і повернув ключ у замку. "Ша, ви, – погрозив на товаришів, а сам тремтів, як зірвана коняка. – А може, це Грок?" – подумав.

У ту саму мить почув: "Гальт!". Це те жандармське гальт, яке пізнає кожний. "Руки догори!" Це поліцаї, ясно. Чути було глухі удари, тягнули, видно, когось у діл. " Ну, як заглянуть? Заберуть собачі сини. І шихту стратить... А-а! Дійсно! Шихта", – згадав і автоматично подивився на свій, з фосфоричними цифрами, годинник. Саме минав старий рік, ото ж угору чарки! Та чарок не було. Він вступав в обсяг нового року і разом міцно стеріг, прилігши до дверей у темноті, щоб не ввійшли тамті. Та хутко все

втихло. Він засвітив знов і почав скидати з себе зімнятий новий одяг, готуючись до праці.

Гута, де він працював, не знає нових років. Залізна річка, що пливе з печей, не має права зупинити свого бігу. Знадвору гул і галас. Сотні фабричних і копальняних гудків, дзвони, постріли сипались назустріч новому рокові. „Гей, товариші! З новим роком!" Він потискав гарячі руки товаришів. Ішло щось могутнє, надзвичайне, і радість рвала груди. Кравченко не втерпів, відчинив настіж вікно своєї буди і на все горло ревнув у темну ніч: "Здоров новий, – і грізно потрусив кулаком у небо. Та раптом щось згадав. Чого ревеш?... Здурів? Там лиш темрява тремтіла, куди пішли й товариші. Він зачинив вікно. На вулиці стояли поліційні авта на ґазах, почмихуючи, готові щохвилини шарпнутися вперед. Гудки гули, гатили у дзвони, лилися ріки пуншу й вина, диміли комини, чаділи потом, а на підлозі у шинку служниця зішкрабувала розлиті калюжі крови.

Коли Кравченко одягнувся у свої лахи і вийшов на вулицю із дзбаночком кави у відсталій кишені подертого лапсардака, панувала тиша. Властиво, що це значить тиша? Гудки щойно замовкли. Так само грізно на ґазах стояли авта, сталеві поліцаї блищали шоломами від відблиску блідих огнів холодної електрики. Так само сновигали повз них п'яні робітники, викрикуючи прокльони, ображаючи республіку. Але поліцаї ні мур-мур. Гуло так само в шинку, бренчали балалайки, а збоку шіснадцять коминів рядком вмочали свої шпилі у бруд неба, яке зтушовувало пасма диму...

Деякі димарі плювали час від часу полум'ям і, мов велетенські смолоскипи, кричали огненною пащекою на цілий світ, що тут ось, тут, топлять залізо, що тут вичерпують всі сили землі, що тут людська праця й розум координують свої досягнення; що є стільки багатства, що й нужди, стільки розкошів, що і страждань, стільки музики, що тут є ридання.

– А де Грок? – думає Кравченко, йдучи асфальтовим хідником повз довжезну електрівню, яка трусила поверхню землі гігантськими маховиками, що робили триста п'ятдесят зворотів на хвилину.

– Мабуть, сидить... – він підійшов до брами гуті, перед якою горіла велика лампа, освічуючи напис: "Гута Юлії". Хто це та Юлія, якій присвячена ця фабрика?... Яке мені діло! Байдуже. Саме перерізував, клямцаючи, поперек дороги довгий ряд возів з рудою, котрі тягнула електрична льокомотива. Мигали синяві блискавки на вузликах електричних проводів.

Байдужий увійшов у браму, пройшов повз коксовню, де поливали з сикавок водою щойно випхнутий з печей червоний кокс, від якого вода оберталася в пару, ще не доторкнувшись до нього. Рядок лампок на протилежнім боці коло гутських печей блищав крізь пару притьмарено, ніби берегові світлячки, які висять в повітрі. Машини скавучали, гули, брязчали, гупали. В ливарні, де переливають старе залізо, скрипіли металічно підхапні машини, що бігали на бльоках, по величезнім торі, укріпленім високо під залізним накриттям. Кожний цей звук машини, кожний зойк пресових валів чи цявкотіння бльоків, був знайомий Кравченкові. Він так уже звик до них, як і колись, ще дома, до шварґотіння горобців під солом'яною батьківською стріхою, чи до млосного тьохкання розвеселеного соловія у вишняку.

Озброївшись довгим залізним оджогом, він змінив товариша коло одної з печей, яку за кілька годин будуть виладовувати. Він продовжував почату роботу приготівлювання формочок у піску, куди випустять залізо, та рівчачка, яким решта заліза стікало у чани, що їх відвозять просто до ливарні. Він зігнувся, кидав довгу, неясну тінь від саява печей переливарні... Зробивши це, мусів зачекати з півгодини на наказ дежурного інженера...

Підперши бороду на оджог, він вп'ялив погляд у копошню ливарні напроти. По рурках до печей плив з тихим муркотом ґаз, який розпалював руду до сімохсот ступнів. Автоматичні черпаки, ніби клешні

велетенських раків, сновигають перед розгорілими отворами печей, всипаючи до них старе, поржавіле залізо та стружки. Здавалося, що робить це якась невидна розумна людська рука. Казково!..

А далі, з гримотінням, бігали понад землю якісь хапуни, які вихоплюють із форм червоні, застигли вже кусні заліза, що здаля нагадують бурштинові цибухи, й відносять їх до прасових валів. Ніби процесія, йдуть вони рядком, покійно лягають на вічно рухливі вали, що гонять їх під прасу. Із скреготом ковтає червоні галушки прасівня, розкачує, вертає знов, знов ковтає, витягує у довгу штабу, кришить в куски й кидає в бурливу воду. Чисто, як баба котить галушки і сипле в окріп. Кравченко дивиться на все, все мигтить, зливається перед очима, міниться... Сяйво палаючої печі бавиться його віддутими вилицями та запалими щоками, які від тіні видаються норами. Нудьга змагається з величчю. Стальні вежі в небо заглядають, в брудне... Сніг по верхах десь пролітає, та до землі не має доступу, тільки знов здійснюється в простір. Заушника дістав, свербить...

– Ех, розгульнутися б, та ба... бракує місця...

І мускули помацав. Вони хоча сухі, та є ще...

– Ти що? – завважив з боку товариш. – До боксу?

– Як хочеш, почешу лопатки, – відповів і знов замовк...

Час відкривати піч. Сині окуляри наложив і підважив замуровку. Гух, гух!... А ну ще, ну наляж!... Бур-р-р!... Бурхнув потік рідкого, іскристого, полився гадюкою мінливою, як сонце, в форми... Вдивлявся він у той потік не день, не два, але сьогодні якось особливо він блищить. Підкотились по рейках чани у каналі, і бурхонував струмок з висоти двох метрів, – залізна Ніагара! Бурбонить, хлюпає, піниться, сходить, ніби сметана, шляка на поверсі. От плигнути б туди...

І раптом думка промайнула: "Залізо ж те звідти! Продане, рідне, своє, пекуче... З Кривого Рогу... Ох, бурбунеш ти у чужі чани потоками, зводиш гігантів, вибрязкуєш мільйоннотонну свою пісню чужині? Ти залягло у нетрях рідних земель, тебе продано за безцінь, привезено за тисячі верстов, степами, лісами, горами на чужину... Ким? Кому? За що? На що?... Ось тут он Іван Кравченко спускає... Ах, та дайте спокій!... Рачкують плазом по брудній землі, а не шугають, як колись, по всіх найвищих шпильях. Залізна річка сама тепер заворушила все нутро... Ех, доле! Так би й загриз тебе! Висвистує він пісню через щербину... Зуби десь під Варшавою лишив, аж з Москви туди його погнали, балачка з підсвистом, із підсвистом і пісня над залізною рікою.

А доля... Про неї власне... Колись хлоп'я було, скакало босе по полях з нарвалою п'ятою, яку пробив десь на стернину. А під кінець... Ось другий уже десяток літ, мов на сковородні смажиться... А край далеко..., а доля... Колись, як ще весела грала в грудях, підходила вона стихенька, клепала по ватованім, прорванім плічку – пора – каже – збирайся! Та обережний будь, світ такий великий! Щоб не пропав у метушні... Там люду, що тобі тих бур'янів. Не перелічиш. Цупко тримайся, інакше загризуть.

– Невже пора? – і страх непрошений поліз у дрібну душу. Поточитися хотів. – Стій, брате! Коли земля мала, пнись на зорю. Тепер уже пізно, марш!... І пошкандибав у світ... Властиво погнали... Сіро було. Скрізь ешелони... вони, ще вони... і безконечно. Земля тремтіла, оберталася на вوسی, що тріщала несмарована, гула, з-під ніг втікала, замість оздоб смертельні птахи з луском лопали... Полон... І розгорнувся було світ, та знов зімкнувся кільцем навколо. П'ятнадцять років у копальнях шкварили, один лиш вишкварок й лишивсь, та й ще не решта. Коли міцніше припечуть, то, може, й ще що вичавлять. Доосадно!.. І де воно береться? Згадав поля батьківські... які ж широкі, як ті віки біжать вони у даль і никнуть з виду. А пашні!... А пшениця!... Так і лоснить... Ну, щире тобі золоте море, яке колошкає свіжий та такий пахучий пустій-вітер. А поверхня отак мачком притрушена, червоним маком, в яким і роси

блищать, і коник виграє, і перепілка, ця безтурботная вдовиця,  
підподьомкає.

І волошки там мигають, ніби одного разу блакить небес заплакала і  
покропила золоте плесо своїми слізками...

А зло, ніби їжак колючий, розправлялося в грудях. Яку вже грубезну  
мав луску, та й та тріскала скрізь, ніби перестигла. Вдивлявся у пливке  
залізо, а звідти маки рідних ланів з волошками кивали..., а там ніби  
навмисне показав зсинілого язика роздушений земляк.

– Тьху! Нечисть. Згинь!

Із клекоту заліза ніби полився регіт розкотистий.

А топлене залізо все лилось у чани... За нею, ах, лють моя!... Колись  
заїде

мо, – думав. Та так заїдемо! Тим, що нам його вкрали, а нас тинятися  
погнали світами.

Отак би й кинувся в потік, черпав би голими руками і кидав би назад,  
хотів би випити... Куди і куди пливеш, злощасне, горяче, пекуче, рідне?  
Куди? В чиї моря, з чиїх джерел?...

Устав, піднявся. Хряснув на всю довжину вишкварений кістяк.  
Головою труснув, щоб сон здмухнути. В суху гармонію грудей на місце  
гливко-міцного зідхуна поллялась аж липка, смердяча мішанина від  
коксівні.

Залізо перестало литись. Вже випікла і здохла піч, лиш ґаз усе  
муркотів, мов кицька. Начиняй наново... В каналі напруживсь струною із  
дзвеньком заглухлих тонів ланцюг і поволік один за другим наповнені  
рідкою брагою заліза чани до ливарні.

Скинув нарешті сині шкелка і споглянув уже дійсними очима в глупий той морок, що налягав з усіх боків... Лише ліхтарі боролись з ним, та й ті блідли. Виринав, крадучись поволі, перший день Нового року...